

ÁGH ATTILA

A pártok parlamentesedése Magyarországon (1989—1991)

A pártok nemcsak a demokratikus átmenetnek voltak a főszereplői Magyarországon, hanem ebből eredően természetesen a politikatudományi kutatásoknak is az utóbbi években. Tanulmányunk a hazai vitákhoz kapcsolódva — egyben nemzetközi kitekintésre és összehasonlításra is törekedve —, a pártok genezisének egyik szakaszát és egyik vonatkozását tárgyalja: parlamentesedésük, azaz parlamenti párttá válásuk folyamatát. Ez egyben szelekciójuk egyik mozzanata is, amely döntő tényezője volt a pártszerepek kialakulásának általában — és a pártrendszer relatív stabilitása révén (közepesen fragmentált pártrendszer viszonylag markáns pártidentitásokkal) — az egész korai demokratikus rendszer működtetésének és stabilitásának. A pártok parlamentesedését két szempontból elemezzük, egyrészt külső szerepük, társadalmi mozgásuk, másrészt magán a parlamenten belüli szereplésük, a pártfrakciók parlamenti mozgása szempontjából. Ebben a tanulmányban az előbbi aspektust vizsgáljuk.¹

A pártok keletkezéséről és szerepéről szóló viták² kezdetben igen kaotikus és zűrzavaros jellegűek voltak, s a szerzők többsége még most is elbeszél egymás mellett, ahelyett hogy markáns álláspontja megfogalmazásával konfrontálódna más nézetekkel. Egy vonatkozásban mégis a nézetek konvergenciája figyelhető meg: a pártok keletkezése és szerepfunkciója a Lipset — Rokkan-féle hipotézis, a társadalmi törésvonalak alapján magyarázható. Ezzel tulajdonképpen a hazai politológia nem tett egyebet, mint csatlakozott a nemzetközi politikatudomány fő áramlatához. A habozás fő oka minden bizonnyal az volt, hogy a „marxista” (és nem „marxi”) rövidre zárt modellek után kellett némi idő, mire a kutatók belenyugodtak abba, hogy a pártok a nagy társadalmi

ellentmondásrendszerek — pardon, „törésvonalak” — alapján tagozódnak, hogy a (nyugat-) európai pártrendszerek alapvetően a bal — jobb tengely mentén helyezkednek el (persze nem lineárisan), s végül, hogy a pártok csak „lefordítják” a társadalmi követeléseket, ezeket program-csomagként alternatívákká állítják össze, s ennyiben az érdekcsoportok mezo-szférát alkotó világára épülnek.³

Abból indulunk ki, hogy a jelenlegi magyar pártrendszer genezise és parlamentesedése a Lipset — Rokkan-féle hipotézis alapján megmagyarázható. Ehhez először is felidézzük az eredeti hipotézist és vitáját, majd felvázoljuk a pártok keletkezésének háromgenerációs modelljét mint a hipotézis sajátos alkalmazását.⁴ Az utóbbi 2-3 évben jelentősen előrelépett a dél-európai országok demokratikus átmenetével kapcsolatos kutatás és új eredményeket hozott az átmenetek komparatív megközelítésében is, mindenekelőtt Dél-Európa és Közép-Európa összehasonlításában. Ennek bemutatása a Cotta-féle redemokratizációs kontinuitás tézise formájában hozzájárulás lehet a hazai kutatások továbbfejlesztéséhez is.

Végül két történelmi hipotézist — a külső erőcentrum, illetve a belső hatalmi centrum mint szervező elvek — kívánunk kifejteni, amelyek a sajátos magyar fejlődés alapján konkretizálják a Lipset — Rokkan-féle hipotézist és dél-európai alkalmazásait.⁵

A LIPSET — ROKKAN VITA A NEMZETKÖZI POLITIKATUDOMÁNYBAN

A politikatudomány a századforduló, a tömegpártok színre lépése óta birkózik a pártelmélet kérdéseivel. A hatvanas-hetvenes évek vitái — bár korai lenne a vitát lezártnak tekinteni — komoly tanulsággal szolgálnak a mai hazai elemzések számára.

Amint ismeretes, a szervezett tömegpártok kialakulása alapvetően megváltoztatta az egész politikai élet struktúráját, a pártok főszereplőkké váltak, s azóta a szakirodalom állandó témája a modern parlamentarizmus válsága, amelynek oka a parlament pártok általi elfoglalása, „pártosodása”.⁶ A második világháború után a szociológia évadja következett. Duverger és mások a tömegpártok kérdését úgy próbálták kezelhetővé tenni, hogy „szociológiai törvényeket” kívántak megállapítani a választási rendszer és a pártrendszerek között. A politikai szociológia a maga gyors felfutásával és egzaktságával komoly hatást gyakorolt a *politics* fázisában lévő politikatudományra, amely ez idő tájt az emberek politikai viselkedésére s az azt meghatározó tényezőkre koncentrált. Az amerikai politikatudományt a negyvenes évek óta a választási elméletek vonatkozásában Paul Lazarsfeld és munkatársai szociologisztikus elmélete uralta, amely szerint az emberek választói magatartását többé-kevésbé egyértelműen meghatározzák a társadalmi csoportok.

A politikatudomány függetlenségi harca nyilvánult meg már a michigani egyetem kutatói által összeállított *The American Voter* (1960) című kötetben, majd a körülötte kibontakozó vitában, amelyben a társadalmi determináció mellett, s arra ráépülve mind erőteljesebben jelentkeztek a politikai szféra

viszonylagos önállóságának mozzanatai. A politikai szociológia „domesztikálásában” jelentős szerepet játszott a Joseph LaPalombara és Myron Weiner szerkesztésében 1966-ban megjelent *Political Parties and Political Development* című kötet, de a fordulatot Lipset és Rokkan közös munkássága hozta meg a pártok szociális determináltságának és történelmi meghatározottságának, illetve a politikum viszonylagos önállóságának szintézisével, s ezért is játszik a Lipset — Rokkan-féle hipotézis azóta is olyan jelentős szerepet a politikatudományban.⁷

Lipset és Rokkan a négy alapvető törésvonal létrejöttét történelmi megközelítésben ábrázolják, eleve mozgásteret hagyva az egyes országok eltérő fejlődésének és a négy törésvonal különböző hierarchiájának. Hipotézisük nemcsak azt körvonalazza, hogy a nemzeti forradalom és az ipari forradalom alakítják ki a modern társadalmakban a pártképző erőket — mint a 2-2 legfontosabb társadalmi törésvonalat —, hanem ezeket történelmileg is dinamizálja, sőt Európa politikai térképén regionalizálja és Közép- és Dél-Európára is vonatkoztatja (VII. és VIII. típus). A nemzeti forradalom létrehozza egyfelől a központi nemzeti kultúra versus nyelvi-etnikai-vallási kisebbségek közötti, másfelől a nemzeti állam versus partikuláris egyházak közötti törésvonalat, de ez a közös mozzanat minden európai államban és térségben másképp jelentkezik. Hasonló a helyzet az ipari forradalom nyomán támadt törésvonalak, egyfelől a vidék avagy agrárvilág versus városi avagy ipari világ, másfelől munkáltatók versus munkavállalók közötti ellentmondások esetében. Ezt az igen differenciált determinációs modellt ráadásul nem viszik át közvetlenül a politikára, hanem külön vizsgálat tárgyává teszik a törésvonalak politikaivá transzformálódását, a pártszerveződések erre épülő folyamatát, hangsúlyozva a pártok és az egész politikum viszonylagos önállóságát. Itt lép be számos olyan sokat vitatott kérdés, mint a kormányzati — ellenzéki szerepkörök megosztása vagy a választási rendszerek hatása a pártrendszerekre.

Mindazonáltal az egészet mégis a történelmi dinamika fogja egységes keretbe. Háromlépcsős modelljükben három döntő fordulatot jelölnek meg a pártrendszerek kialakulásában. Az első a reformáció, amely a protestáns országokban végbevitt az egyház és az állam szétválasztását, s ezzel létrejött az első dichotómia a katolikus országokkal. A második fordulat a demokratikus forradalom, amely a nagy kulturális és oktatási rendszereket egyes országokban az állam hatáskörébe helyezte a teljes szekularizációval, másutt pedig meghagyta — legalábbis részben — az egyház kezében. Végül a harmadik döntő fordulat az urbánus-ipari érdekek felülkerekedése volt az agrárius érdeken, tekintetbe véve, hogy az utóbbi számos országban megőrizte vezető pozícióját. Ebből már ki is bontakozik a közép- és dél-európai típus: a katolikus egyház és az agrárius érdekek dominanciája, legfeljebb csak részleges visszaszorulása a „modern” pártok kialakulásakor, ami fontos pártképző tényezővé tette a tradicionális (ellenreformatori) egyházat és a visszaszorulóban lévő földbirtokosi érdeket.⁸ Közép- és Dél-Európának ebben a tekintetben valóban markáns közös vonásai vannak, s márcsak ezért sem véletlen, hogy a Lipset — Rokkan hipotézis fenti vonala került a két régió közötti új keletű összehasonlítások középpontjába.⁹

A Lipszet—Rokkan hipotézistől mégsem vezet közvetlen, „királyi” út a jelenlegi közép-európai pártrendszerek kialakulásához. A demokratikus átmenetben olyan „átmeneti” pártrendszerek jöttek létre, amelyek magának a politikai átmenetnek a természetére reagáltak a maguk átmeneti természetével. Ezért először ezt a folyamatot kell megvizsgálnunk, hogy aztán az elemzésben visszatérhessünk arra a kérdésre, mennyiben releváns a Lipszet—Rokkan-féle hipotézis a közép-európai fejlődésben.

A PÁRTOK KELETKEZÉSÉNEK HÁROMGENERÁCIÓS MODELLE

A pártok és pártrendszerek természetéről elsősorban keletkezésük árulkodik Közép-Európában. Szembetűnő, hogy az elsődlegesen kialakult pártrendszerek, mint egy politikai átmenet átmeneti jellegű pártrendszerei, csak részben tagozódnak a Lipszet—Rokkan hipotézis szerint, de genézisük folyamata összehasonlítható megközelítésben megmutatja nemcsak az eltérés okait, hanem az alapvető törésvonalak mentén átrendeződő újabb pártrendszer körvonalait és tendenciáit is. A háromgenerációs modell azt jelenti, hogy a pártok keletkezésük sorrendjében típusokba sorolhatók, legalábbis Magyarországon, de éppen ez a megközelítés ad lehetőséget arra is, hogy az „átmeneti” típusú pártokról más közép-európai országok kapcsán kialakított elméleteket (mozgalom-párt stb.) bevonjuk az elemzésbe, s kereteit komparatífvá tágítsuk ki.¹⁰

A pártok keletkezésének három fázisa különböztethető meg Magyarországon. Nagyjából 1988 végéig megjelentek a pártcsírák és az előpártok — a *Magyarország Politikai Évkönyve 1988* húsz szervezet adatait és dokumentumait közli —, a második szakaszban, hozzávetőlegesen 1989 végéig eldőlt, hogy a létező szervezetek közül melyek kívánnak és tudnak formálisan is párttá szerveződni (az *MPÉ 1991-es* kötete 1990-re 66 bejegyzett pártot említ). Még a legerősebb előpártokban is nagy nyomás volt abban az irányban, hogy maradjanak mozgalom-párt (MDF, SZDSZ), de a pártképződés logikája felülkerekedett, és a jogi-anyagi szabályozás is ebbe az irányba sodorta a szervezetek többségét. Ám a párttá válás nemcsak a különböző társadalmi szervezeteknek okozott komoly dilemmát, — szinte majdnem kierőszakolva „a párt lenni vagy nem lenni” alapkérdését —, hanem a különböző érdekképviseleteknek is. Ezek formálisan döntöttek ugyan (az Agrárszövetség párttá alakult, a SZOT szakszervezetek szövetségévé stb.), de a társadalmi szervezetek többsége megőrizte korábbi formáját — gyakran közel kerültek egy-egy párthoz, ám mindenképpen elvesztették korábbi jelentőségüket (például a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság). Számos közérdekű érdekcsoportnak (*public interest group*) nevezhető társadalmi szervezet is felbukkant, olyan kérdéseket állítva előtérbe, amelyek akkor politikailag mozgósító erejűek voltak (Duna Kör, Nagymaros Bizottság), de később a pártügyek elsodorták a közélet előteréből ezeket a csoportokat, amelyek maguk is szükségképpen a párttá formálódás útjára léptek.

Egészében véve a parlamenti választás abszolút határ volt a párttá alakulás eldöntésére, illetve 1990 tavaszán megkezdődik a harmadik szakasz a parla-

menti és parlamenten kívüli pártok éles szétválasztásával. Háttérbe szorulnak a parlamenten kívüli pártok, nagy részük el is tűnik, s a fennmaradók többsége jelentéktelenné válik. Magyarországon közepesen fragmentált pártrendszer jön létre, szemben az erősen fragmentált cseh-szlovák és a szélsőségesen fragmentált lengyel pártrendszerrel. Ez a harmadik szakasz már a pártok parlamentesedése, kiformalódásuknak a parlamenten belüli időszaka, amely 1991 végén lezárul, és a pártok keletkezésének újabb szakasza kezdődik el, amelyben a megmértetés már a szervezett érdekcsoportokhoz való viszonyban történik, s itt már igen markánsan jelentkeznek a társadalmi törésvonalaknak a politikai tájképet tagoló tényezői.

A fenti kereteken és szakaszokon belül lépett fel a keletkezés sorrendjében a pártok három generációja Magyarországon. A legkevésbé sem evidens — sőt, éppen az szorul magyarázatra —, hogy az elsőként színre lépő pártok nem történelmi, hanem újonnan létrehozott pártok, amelyek vállalták ugyan a hazai politikai tradíciókat, de teljesen új szervezetként jelentkeztek. Ilyen a hat parlamenti pártból négy, (MDF, SZDSZ, MSZP, Fidesz). A magyar pártrendszert ily módon a teljes megújulás és diszkontinuitás jellemzi, amely a legszembetűnőbbben az MDF — kisgazdapárt helycserében mutatkozik meg a jobbközép gyűjtőpárt funkciójában. A váltás oka alapvetően abban keresendő, hogy a történelmi pártok nagy politikai terhet és legitimációs hiányt jelentettek, és túlélő politikus gárdájuk aktivizálódása is sokat ártott ezeknek a pártoknak, mivel óriási kontraszt mutatkozott egyfelől e régi gárda tagjainak kirekesztőleges vezetői törekvései, másfelől képességük-képzettségük és valóságismeretük között. A történelmi pártok elvontan felfogott eszméi és tradíciói vonzóak lehettek ugyan a lakosság számára, de maguk e pártok, élükön a sem tanulni nem akaró, sem felejteni nem képes, a korábbi harmadik vonalhoz tartozó vezető rétegükkel olyan eredményes antipropagandát fejtettek ki, hogy — a pártok második generációjaként — eleve hátránnyal indultak. Hátrányukat a továbbiakban csak növelték, ahogy ezt a Magyar Függetlenségi Párt, a Magyar Néppárt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, avagy az ugyancsak „történelmi” MSZMP esete mutatja, amelyek be sem kerültek a parlamentbe. Inkább az kíván magyarázatot, hogy két történelmi párt hogyan tudott mégis bekerülni a parlamentbe. A kisgazdák esetében a válasz minden bizonnyal szűk, de stabil réteg-szavazatokban keresendő, ami a kereszténydemokratáknál a helyi egyházi szervezetek közvetlen támogatásával is felerősített rétegtámogatottságot jelent. Ez azonban be is szorítja a két pártot a szűk rétegpárti jellegbe, s ráadásul nem is véd meg az erőziótól, ahogy a kisgazdák esete mutatja.

Az első generációs pártok mozgósították a magyar társadalom politikailag legaktívabb rétegeit és a belépni hajlandó közéleti személyiségek és tehetségek túlnyomó részét. A történelmi pártok nem tudtak szélesebb társadalmi rétegeket megmozgatni és jelentős közéleti-politikai személyiségeket felvonultatni, s mindinkább eljelentéktelenedő, egymással harcoló csoportocskákra hullottak szét; ennek a mostani „kisgazdasodásnak” nevezett tendenciának kétségtelen előzménye a „szociáldemokratásodásnak” nevezhető fragmentálódás. Jogosnak tűnik a kérdés, hogy hosszabb távon marad-e történelmi párt Magyar-

országban, de éppen a Lipset — Rokkan hipotézis érvei szólnak — a megkésvé és felemásan végrehajtott nemzeti és ipari forradalom idején — egy paraszti rétegpárt (nem szükségképpen az FKGP) és egy vallási-világnézeti párt (nem feltétlenül önálló szervezetként) fennállása mellett.

A harmadik generációs pártok a legkésőbb léptek fel, és már vagy eleve jelentéktelen csoportocskák voltak és maradtak, vagy néhány esetben közérdekű érdekcsoportokból zsugorodtak vissza párttá, magukkal sodorva néhány ismert és jelentős értelmiségit. Kiseb, marginális pártok valójában a nyugat-európai pártrendszerekben is léteznek, megadják egyrészt azok általános keretét, másrészt sajátos esetekben innovatív jellegét, ahogy hosszabb távon nálunk sem kizárt egy zöld párt vagy egyéb közérdekű érdekcsoportból kinövő párt erőteljes fellépése. A kis pártok többsége azonban az ellenzék ellenzékéként az „ördítő egér” szerepét játszotta, 1991 végén azonban a kifáradás és szétesés nyilvánvaló jeleit mutatják. Magyarországon hiányzik a szélsőséges fragmentálódás olyan esete, mint a Lengyel Sörbarátok Pártjának dicsőséges bevonulása a parlamentbe a tizedik legnagyobb pártként, 16 mandátummal. Marginális fennmaradásuk azonban generációs és emigrációs kérdés is, nevezetesen megalapításuk óta jelentős befolyásra tett szert a nyugati magyar emigráció idősebb nemzedéke e pártokban. Ennek ellenére persze itt is folyamatos tendencia a kisebb csoportokra hullás.

A magyar pártrendszert tehát az első generációs pártok, az újonnan megszerveződő pártok jellemzik, s nem kizárt, hogy az 1994-es választások után még erőteljesebb dominanciára tesznek szert. De ezek a pártok is különböző jellegűek, ami visszavisz a pártok eredetének kérdéséhez. A közép- és kelet-európai ellenzéki szervezetek modellje egy évtizeden át a Szolidaritás volt, s a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején számos ország ellenzéki erői indultak el a „lengyel úton”, beleértve Cseh-Szlovákiát, Szlovéniát és Horvátországot is. Ezekben a mozgalom-pártokban meglehetősen nagy a tömegek aktivitása és mobilizáltsága, de ez fordított arányban van a program kidolgozottságával és a párt megszervezettségével. Ezért e mozgalmak karizmatikus vezetőket produkálnak, s a választásokat népszavazássá változtatják, mivel nagyon alkalmasak közvetlen össznépi kifejezések megfogalmazására, de képtelenek a társadalomban megjelenő részérdekek kezelésére és integrálására. A mozgalom-párt a korán érkezettség terhe Lengyelországban és a későn érkezettség terhe a többi közép-európai országban (vö. Comisso 1991:9). Tulajdonképpen a sajátos magyar helyzet szorul magyarázatra, ahol a pártosodás igen korán és erőteljesen kezdődött — a nemzetközi szakirodalom nagy része akkor még a Szolidaritás bűvöletében élt s nem látta, milyen későbbi hátrányokkal jár a pártokká alakulás befagyasztása —, és még a teljes apátia és illúzióvesztés időszaka előtt megteremtődtek és stabilizálódtak az „igazi” pártok.

A magyar fejlődés sem volt mentes azonban a lengyel hatástól. A magyar pártrendszer legerősebb pártja, az MDF 1988-ban maga is a lengyel úton kívánt elindulni, s mindmáig nyilvánvalóan nem szabadult meg teljesen ennek a lengyel modelltől a kísértésétől. A mozgalom-pártokat nem is pusztán az (ellenzéki) párt, érdekszervezet és társadalmi szervezet zavaros, diszfunkcio-

nális egysége jellemzi, hanem sokkal jobban hasonlítanak, az egyesült ellenzék gyűjtőpártjaiként, a fejlődő országok nemzeti felszabadító mozgalmaira vagy a saját országaik második világháború utáni népfrontos szervezeteire. Az ilyen mozgalom-párt ugyanis szükségképpen az össznemzeti érdek képviseletében lép fel, s gyűjtőpártként önmagán belül feltételezi a különböző csoportosulásokat — azoknak mintegy „Fórumaként” szolgálva —, de hajlamos arra, hogy más pártok fellépését éppen ezért nemzetellenesnek, pusztán részérdeknek (pars) minősítse, — teljes ellentmondásban a pluralista pártrendszer lényegével. Az MDF és a három másik elsőgenerációs párt ezért különböző párt-típusokat képviselnek. A lengyel típusú gyűjtőpárt igénye eleve ütközött a kialakuló magyar pártrendszer egészével, illetve az MDF részben fel is szívtta magába egy bizonytalan körvonalú és jellegű pseudo-koalícióba a két történelmi pártot, de igazán még most sem nyugodott bele más, ellenzéki pártok létezésébe és legitimitásába. Mindenesetre — Cotta nyomán — elmondhatjuk, hogy minél erősebb a lengyel típusú előpárt az átmenet korai szakaszában, annál későbbi és erőteljesebb a pártosodás a későbbi szakaszban, s annál nagyobb és elhúzódozóbb a fragmentálódás.

A magyar szakirodalomban bizonyos mértékű zavar és félreértés figyelhető meg a gyűjtőpárt és a „néppárt” szóhasználatában. A legújabb nyugati párt-típussal, a „catch-all party”-val⁴¹ kapcsolatban eléggé szerencsétlen választással a néppárt fogalma került használatba, amely egyrészt történelmi előzményeket, parasztpárti kapcsolódásokat sugall, másrészt kontúrtalanságot és program-nélküliséget. Holott arról van szó, hogy ezek az új keletű nyugat-európai pártok korábban markáns osztály—réteg jellegű tömegpártok voltak, de mint nagy jobbközép vagy balközép pártok jelentős mértékben dezideologizálódtak, s a szavazatok többségének megszerzése érdekében „középre csúsztak”, szociológiailag is. De nem vesztették el korábbi profiljukat, csak tágítani próbálták, vagyis abszolúte eltérően a lazán szervezett, heterogén és zavaros programú gyűjtőpártoktól, jól szervezettek, pontosan tagoltak és koherens programmal rendelkeznek.

Az elsőgenerációs pártok Magyarországon tehát gyűjtőpártok, és nem nyugati típusú „néppártok”. Az „egy pártban több párt” szindróma, a pártok tisztázatlan társadalmi-politikai és ideológiai profilja (következményeként a képviselők bolyongásával a parlamenti széksorok között, átülésekkel és kilépésekkel a „legjobb sehol” jegyében stb.) és a fokozódó frakciós harcok a pártokon belül — mind az „igazi” pártok kialakulásának korai jegyei, és nem a „végállomás” jelzései. Ezen belül is az MDF „össznemzeti-kirekesztőleges” gyűjtőpárt igényével lépett fel, s onnan tart kínos lassúsággal egy jobbközép konzervatív-liberális párt felé, míg az SZDSZ a „liberális minimum” pártjaként akart az összlakossághoz fordulni, még 1991 végén sem eldöntve, hogy a munkaadók vagy munkavállalók pólusához éri-e közelebb magát. A Fidesz inkább természetesen generációs gyűjtőpárt, amely átalakulóban van intergenerációs választási párttá, míg az MSZP baloldali gyűjtőpártként szerepelt, amelyben a belső kohéziót jelentős mértékben az erős külső nyomás biztosította.

Mindenesetre az, hogy szinte valamennyi magyar (parlamentari) párt centristának, közepén állónak vallotta magát, a gyermekkor naivitásának a jele, s nem az érett felnőttkoré. Lehetséges persze, hogy a magyar pártrendszer az elkülönöződés, a társadalmi elkötelezettség és az érdekcsoportokhoz való lazább kötődés után már kialakított jobbközép—balközép szerepkörökkel fog jelentkezni, de ez még nem a közvetlenül előttünk álló jövő kérdése.

A TÖRTÉNELEM EREJE

1990 tavasza és 1991 vége között Magyarországon olyan közepesen fragmentált pártrendszer szilárdult meg, ért el relatív stabilizálódást, amelyet az újonnan létrejött pártok dominanciája, a történelmi diszkontinuitás jellemez. Átmeneti pártok léptek színre, amelyeket a demokratikus átmenethez való viszonyuk tagolt. Felsejlik azonban mögöttük a történelmi folytonosság ereje, ahogy a demokratikus átmenet egyáltalában Közép-Európában kezelhetetlenné válik, ha nem illesztjük bele — vagy vissza — az európai történelembe. Ezért jelentős szerintünk Cotta tanulmánya, amely túl van már a komparatív politikaelmélet és a komparatív kommunizmus évtizedekig szokványos megosztásán, és a közép- és kelet-európai átalakulást úgy kezeli, mint az összeurópai redemokratizációs hullámok egyikét és keresi sajátosságait. A Rokkan-féle elméletből indul ki, de miként Rokkan, ő is közvetlenül csak azokra az országokra tartja érvényesnek, amelyek átmentek egy szerves, egyszeri demokratizációs folyamaton. Az európai országok nagy többsége a pártok megszerveződését és átalakítását a folytonosság és megszakítottság váltakozásaként, redemokratizációs hullámok sorozataként érte meg, amelyek közül a második világháború utáni volt a legutolsó a nyugat-európaiak számára. A menetrend közös: először egy korai demokratizálás, majd összeomlás (*breakdown of democracy*), végül második demokratizálódás Franciaország, Németország, Olaszország és Ausztria esetében közvetlenül a második világháború után, Spanyolország, Portugália és Görögország esetében csak a hetvenes években.

Cotta egészében véve azt vizsgálja, hogyan alakulnak a pártrendszerek ebben a redemokratizációs folyamatban, s egymást követő hipotézisek sorát állítja fel, amelyek szerint 1. minél kisebb az általános szavazati jog kiterjesztése az első demokratizálással, 2. minél gyengébb a pártrendszer intézményesültsége, annál valószínűtlenebb a visszatérés hozzá, 3. minél nagyobb a pártrendszer autoriter torzulása a demokrácia összeomlása után, annál kisebb a kontinuitás esélye, 4. minél inkább részt vettek a korábbi pártok az autoriter rendszerben vagy annak létrehozatalában, annál kevésbé térhetnek vissza, 5. minél hosszabb a nem-demokratikus szakasz, annál kisebb a folytonosság lehetősége, s ugyancsak 6. minél erősebb volt maga az autoriter rezsim, annál jobban megszakadtak a demokratikus múlttal való kapcsolatok. Cotta a maga modelljét nyugat-európai példákon teszteli és illusztrálja, ez pedig számára sajátosan olasz probléma is. De persze tisztában van azzal is, hogy Közép- és Kelet-Európában eggyel több redemokratizációs hullám volt, bár csak röviden említi az 1944—1947-es periódust, s elméletében nem tud mit kezdeni a történelem erejének

azzal a momentumával sem, hogy mennyire felemásak voltak ezek a korábbi demokratizációk, illetve a visszatérő demokratizációs hullámok mennyire más és más társadalmi szerkezetet találtak.

A Cotta-elmélet alapján mindenesetre a közép- és kelet-európai országokat inkább a diszkontinuitás jellemzi a pártrendszerekben, míg Nyugat- és Dél-Európa országokban erősebb a kontinuitás. De Kelet-Európában a történelmi kontinuitás egyszerre erős a közvetlen múlttal és a távolabbi múlttal, ha formailag a diszkontinuitást hangsúlyozzák is az új politikai szereplők. Közép-Európában viszont nemcsak a formákban, hanem a tartalmakban is van valódi diszkontinuitás, ezért itt a Rokkan-féle elmélet az átmenet közvetlen, elsődleges folyamatában még kevésbé érvényesül — hiszen a korábbi rendszerrel való szembenállás a meghatározó mozzanat —, de annál erősebben és korábban fog érvényesülni, minél jobban felbomlott az előző rendszer központosított gazdasági szerkezete. Erre a közvetlen átmeneti szakaszra érvényes a baloldali háttérbe szorítottsága is, s egészében véve hosszabb távra Cotta is az európaizálódás tendenciáját, a fő útvonalra való visszatérést jelzi a közép- és kelet-európai pártrendszerek fejlődésében.¹²

A redemokratizációs tézis nagy előnye, hogy a folytonosság és a megszakítottság logikáját specifikusan érvényesíti az egyes társadalmi alrendszerekben. Magyarán és főképpen kimutatja, hogy a megszakítottság elsősorban az intézményi-politikai szintre jellemző, míg a folytonosság a kulturális alrendszerben megdöbbentően erős. Az autoriter periódusok nyilvánvalóan megtörik a pártrendszerek intézményi folytonosságát, az egyes pártok, s még inkább a pártrendszerek intézményi helyreállítása az idő múlásával egyre nehezebb, s mindinkább az újonnan szervezett pártok kerekednek fölül a történelmi pártokkal szemben. Ezért mindig újabb és újabb pártok születnek, újabb és újabb nevek és vezető személyiségek alatt, de az értékrendszerek sokkal makacsabbak, igen hosszú idő után is megőrződnek, akárcsak maga a politikai kultúra általános beállítottsága és szubkultúrákra tagoltsága. Általános jelensége tehát a pártok közép-európai és dél-európai történetének, hogy ugyanazon mozgalmak és politikai szubkultúrák más és más néven szerveződnek újjá és állnak össze pártrendszerekké — mutatis mutandis —, mivel a történelem ereje a társadalom szerkezetében és értékrendjében végbement változásokban is megmutkozik.

Cotta modelljének nagy hiányossága, hogy jelzi ugyan a redemokratizációs folyamatok általános nemzetközi szituáltságát, de egyébként a külső hatásokat kiiktatja modelljéből. Márpedig Magyarország és egész Közép- és Kelet-Európa esetében a közvetlen külső függés belső artikuláló szerepének igen nagy hatása van, míg a dél-európai országok pártrendszereinek antidemokratikus torzulásában a külső tényezőknél, függésnek-befolyásnak nincs közvetlen szerepe. A kibontakozó magyar politikatörténeti kutatások jól jelzik a magyar parlamenti pártrendszer külső beágyazottságát 1867 óta, és az ebből adódó torzító hatásokat, ezért itt csak utalásszerűen jelezzük a külső erőcentrum történelmileg hagyományos hatását a magyar pártrendszer fejlődésére, jóllehet ennek kibontása — ha segédhipotézisünk egyáltalán elfogadhatóan bizonyul — csak további részletes kutatások tárgya lehet. (Erre nézve lásd Gerő 1988).

A KÜLSŐ ÉS BELSŐ ERŐCENTRUMOK HATÁSA A PÁRTSZERVEZŐDÉSRE

A magyar politikatörténet a belpolitika és a nemzetközi viszonyok találkozásánál (*linkage politics*) azt mutatja, hogy a belső politikai erőteret egy rendkívül nagy befolyású külső erőcentrum struktúrája. Nemcsak az állam a „túlsúlyos” tényező tehát a történelmi fejlődésben, hanem fokozott mértékben egy olyan külső erőcentrum is, amely gyakran, áttételek nélkül, közvetlenül — jogilag-alkotmányosan és erőszak-szervezetileg is — belső tényező egyszersmind. Legáltalában 1867-től kezdve azt látjuk, hogy a dualizmusban a monarchia mint külső hatalmi centrum határozott szerepet játszik a belső pártstruktúra kialakításában is, a leglátványosabban azzal, hogy intézményesíti a Lipset — Rokkan „törésvonalak” szempontjából oly fontos nemzeti és ipari forradalmak szétválasztását, a nemzetté válás — függetlenség és a polgárosodás — nyugatiasodás szembefordulását. Ez a felemás párttagolódás tradícióvá kövesedik, s bár a két világháború között a kormányzói jogkör már belsővé teszi a külső erőcentrum meghatározó befolyását, a negatív tradíció megőrződik, s mint alkotmányos féldemokrácia és hagyományos paternalizmus kedvező előzménye a kádári egypárti puha diktatúrának is, ahol a külső erőcentrum megint markánsan kirajzolódik, és alkotmányosan is formálja a belső politikai és pártstruktúrát.

A Rokkan-féle elmélet tehát érvényes a magyar fejlődésre is, de nem annyira a négy törésvonal egymáshoz kapcsolódásaként, hanem szembefordításaként, görcsbe rándult ellentétrendszereként, vagyis megvan a nyugati modell, de inkább a negatív vonásai érvényesülnek. A nemzetté válás és polgárosodás ciklikusan felerősödő ellentétei és rövid távon néha egymást támogató fel-lendülései mint első jellegzetesség mellett megfigyelhető másodikként a nemzeties irányzatnak és a polgárosodó törekvéseknek a szélsőséges mozgalmakkal és eszmékkel való összekapcsolódása, mint a tekintélyelvű és szabadelvű irányzatok kavalkádja az autoriter nacionalizmustól a militáns liberalizmusig. Harmadik jellegzetességként mindez összegeződik az ellenzéki szerepkörnek, s legitimitása tradíciójának a hiányában, — hiszen a külső erőcentrum vagy annak belső autoriter leképeződése nem tűr valódi alternatívaként politikai váltogazdálkodást. És ez megjelenik a politikai kultúrában, a viselkedésformák szegényességében és agresszivitásában, azaz a politikai tolerancia hiányában is.

A Lipset — Rokkan modell kívülről torzított érvényesülése még a külső erőcentrum nélkül is biztosított a történelmi inercia révén, ahogy ezt az elmúlt 2-3 évben is láthatjuk, amikor a korábbi külső erőcentrum látványosan összeomlott, de a politikai tradíciók továbblöknek bennünket — mindenesetre a vezető pártokat — „a teljhatalomra való akarat” irányába. Mégsem mondhatjuk ki, hogy „jövönk a múlt” a pártrendszerek fejlődésében, hiszen új külső erőcentrum van kiemelkedően, amelyhez ismét jogi-alkotmányos előírások és gazdasági kötelezettségek kötnek, nevezetesen az Európai Közösség. Ez az új külső erőcentrum ugyanis várhatóan a korábbiakkal teljesen ellentétes hatást fog kifejteni a magyar politikai életre és pártszerkezetre: leegyszerű-

sítetten szólva, nyilvánvalóan a nagy törésvonalak alapján való tagozódás és a jobbközép — balközép pártok szimmetriája irányába fogja átstrukturálni.¹³

A magyar politikai és pártrendszer európaizálódása már az elmúlt 2-3 évben megfigyelhető — sajátosan ellentmondásos formában. A demokratikus átmenet kezdeti szakaszában nagyon erőteljesen megjelent a külső tényezők alakító hatása, először az általános liberális-pluralista elmélet és irányzatok szellemében, majd nagyon konkrétan és intézményesen is a nyugat-európai jobbközép pártok segítségével és jelenléteként. Minden bizonnyal az is belejátszik a jelenlegi pártrendszer aszimmetriájába, hogy a jobbközép pártok nagyon nagy közvetlen segítséget és általános legitimációs háttérrel adtak a magyar jobbközépnek, míg a nyugat-európai balközép pártok passzívok, ha nem egyenesen delegitimálóak voltak a magyar balközéppel szemben, az első választáson ellenzékbe került liberális pártok pedig nem tudtak és nem tudhattak igazán jelentős nyugati partnereket találni. A magyar politikai rendszernek az Európához való „strukturális kompatibilitásra” kell felkészülnie, s ennek egyik mozzanata a pártrendszer keserves átalakulása lesz a nyugat-európai modellnek megfelelően, talán a posztmodern társadalom markáns jegyei kivételével. A magyar pártoknak és pártpolitikusoknak tehát abban kell gondolkodniuk a kilencvenes években, hogy milyen nagy pártfrakciók vannak az Európa Parlamentben, s hova fognak a képviselőik leülni, ha az európai integráció folyamata behívja a magyar politikát is.

A történelem ereje továbbá jelentkezik az állam túlsúlyos szerepében és a belső hatalmi centrum pártformáló hatásában is. E tekintetben Magyarország vagy Közép-Európa nem kivétel, sőt súlyos példája ennek, de ez a jelenség minden félperifériális országra jellemző (így Adolfo Soarez is kormányfőként szervezett maga mögé pártot 11 politikai csoportosulásból, amely átmeneti politikai bázisul szolgált a demokratizálódás első időszakában), s hazánkban voltaképpen minden kesergésünk ellenére viszonylag enyhébb formában érvényesül. Minden kormányzat és hatalomra kerülő párt az előző jogkörét és hatalmi teljességét akarja megörökölni, érzi igazi jussának és zsákmányának, vagyis ellenzékiből nem szokványos úton, hanem „rendszerváltóként” hatalomba kerülve hajlamos megtagadni saját ellenzékétől azt a legitím szerepkört, amelyet korábban magának követelt.

A hatalomkoncentráció és a teljhatalom akarása irányába löki az új kormányzatot az átmenetek logikája is, amely külső és belső destabilizálódással jár, és nem pusztán a stabilizációhoz kíván meg centralizált hatalmat, hanem fokozott mértékben a stabilizációhoz szükséges változásokkal, „sebészi beavatkozásokkal” szembeni ellenállás leküzdéséhez is. Így aztán az új kurzus az átmeneti feltételekből formálja az új rend „örök” vonásait, s legalábbis kísérletet tesz arra, hogy magát az új rendszerként megörökítse. Erre bőségesen megvannak az eszközök és intézmények a közép-európai tradícióban is, a politikai paternalizmus, klientélizmus és nepotizmus formáiban, amelyek szilárdabban bebetonozzák az új kurzust, mint maga a formális intézményrendszer.¹⁴

Napjainkban tehát a negatív magyar tradíciók és a hosszabb távú új fejlődési trend ütközésének körvonalait látjuk a magyar pártrendszerben. A jobbközép

uralmának történelmi tradíciója, a könnyű és gyors, „nyugodt” átmenet ígérete és a népszavazás-szerű első szabad választás „történelmi véletlene”, amelyben szerepet játszottak a külső minták éppúgy, mint az *ancien régime* leszavazásának igénye, olyan pártokat juttattak hatalomra, amelyeknek komoly nehézséget jelent majd a 21. századi Európához való felzárkózás, az új külső erőcentrumhoz való igazodás. A parlamenti pártokat tekintve, csak a kormányzópártokban vannak az europaizálódással, az európai minták átvételével szembeszegülő jelentős politikai erők, amelyek szélsőséges antikapitalista populizmusukkal veszélyeztetik az európai integrációhoz való felzárkózást. Az új kormányzó pártokban sajátos politikai kettősség jelentkezik: egyes vezető figuráik ugyan széles körű támogatást nyerhetnek „belül”, a saját pártjaikban, de teljesen elfogadhatatlanok „kívül”, az európai politikai színtéren. Ezzel kapcsolatos az az új típusú ellentmondás is, hogy a politikai hatalom birtoklása pártszervező erő ugyan, s ez jelentős mértékben torzítja a képet — a kormányzó pártok stabilitását és az ellenzéki pártok erodálódását mutatva —, de a kormányzó pártok hatalomcentrikus belső szerveződése, belső autoriter felépítése ugyanakkor rombolja magukat a kormányzó pártokat is, s megakadályozhatja hosszabb távú kiformalódásukat, azaz kezdetleges, „átmeneti” pártból valódi, nyugat-európai típusú konzervatív pártként való megszerveződésüket. A pártoknak belülről is meg kell szerveződniük, végig kell vívniuk belső vitáikat, ki kell alakítaniuk a szavazótábor — tagság — parlamenti frakció — pártvezetés — pártvezető demokratikus viszonyát a tartós fennmaradáshoz, — netán a vezető szerepben.¹⁵

Az 1989-es fordulóponttól kezdődő időszakot, az általunk korábban javasolt kifejezéssel szólva, túlpártosodás és túlparlamentesedés, a parlamenti pártok túlzott dominanciája jellemezte a politikai életben. Ennek a legszembetűnőbb jegye minden politikai ügy (*issue*), az egész közpolitika reménytelen túlpolitikizálása volt, strukturális következménye pedig az elitdemokrácián, a makroszféra kiépítettségén való túllépés elutasítása, vagy legalábbis a meghaladására való képtelenség. A pártok mint a demokratikus átmenet főszereplői és a parlament mint fórumok centralitása minden bizonnyal az egész demokratikus átmenet idejére — tehát 10–15 évre megmarad —, de ahogy az 1991-es évben tapasztalt strukturális patthelyzet is mutatja, a továbbhaladáshoz szükségképpen túl kell lépni a pártok monopóliumán — a szervezett érdekcsoportok intézményesítése, a politikai mezoszféra kiépítése irányában. Ez ugyanis egyszerre oldja majd fel a túlpártosodásból és túlparlamentesedésből fakadó ellentmondást (a politikai makroszféra elszakadása a társadalomtól) és a közpolitika anarchiáját középszinten (a szervezett érdekcsoportok túlpolitikizált fragmentálódása mind a munkáltatók, mind pedig a munkavállalók oldalán, valamint a közérdekű érdekcsoportok szinte teljes hiánya), magának a két szférának a kölcsönös kialakításával és működésük összekapcsolásával.¹⁶

A közép-európai viszonylatban erős és relatíve stabil magyar pártrendszer legnagyobb születési hibájáról, genetikus defektusáról van szó, amelyet Bihari Mihály és mások „lebegő pártrendszernek”, a társadalommal való szerves kapcsolat hiányának, a fenti fejtegetés nyelvén, a társadalmi törésvonalakhoz való nem illeszkedésnek nevezhetünk. Ez a vita jellemzi a másik két közép-

európai országot is, annál is inkább, mert a jelentős fragmentálódás esetében még határozottabban felvetődik a pártok és a társadalom közötti szakadéknak és a párbeszéd hiányának a kérdése. Joggal mondhatjuk, a politikai életet és a politikatudományi vitákat még hosszú ideig foglalkoztatni fogja ez a kérdés. Az a szakasz, amelyet most szemügyre vehettünk, pusztán a pártok kialakulásának jellegzetes szakasza, a parlamentesedés időszaka.¹⁷

JEGYZETEK

- 1 A Szarvas Lászlóval együttműködésben készült tanulmány második részét, amely a pártfrakciók parlamenti mozgását elemzi, egy későbbi időpontban publikáljuk.
- 2 A hazai viták során a pártokról íródott tetemes mennyiségű anyag között különös jelentősége van annak a vitasorozatnak, amelyet Bihari Mihály szervezett az MTA Politikatudományi Intézete Pártszociológiai Csoportjában.
- 3 A hazai „lebegő” pártrendszert ismereteim szerint Bihari Mihály jellemezte először, s ennek nyomán széles körű vita alakult ki arról, hogy mennyire és milyen áttételeken keresztül kell tükröznie a pártrendszernek a társadalmi rendszert. A magam részéről a Bihari-féle megközelítést alapjában elfogadtam, de a szociális determinációnak a Szelényi Iván által alkalmazott igen erős változatát nem (lásd erről Ágh 1991a; 1992).
- 4 Vö. mindenekelőtt Lipset és Rokkan közös munkáját (1990), amely a Peter Mairszerkesztésében megjelent, az egész itt tárgyalt vitát összefoglaló kötetben (Mair [ed.] 1990) került újrakiadásra, magam is ezt a kötetet használtam fel a vita rövid bemutatására.
- 5 A demokratikus átmenetek latin-amerikai és dél-európai komparatvizitkájá után a nyolcvanas évek végén fellendült a Dél-Európa-centrikus komparatvizitka, amely már Közép- és Kelet-Európát is bevonta az érdeklődési körébe. E kutatások jelentős eredményeit tartalmazza a Geoffrey Pridham szerkesztésében megjelent két kötet (1990; 1991). Ez a tanulmány sok tekintetben a legújabb dél-európai kutatási eredményekre épül a pártok genezisének az átmenet meghatározta sajátosságait illetően, mint ahogy egy korábbi tanulmányomban (Ágh 1991b) az Ü. Liebert és M. Cotta szerkesztésében közreadott kötet (Lieber — Cotta 1990) kutatási tapasztalatait igyekeztem a közép-európai parlamentesedés elemzésére alkalmazni.
- 6 A tömegpártok fenyegetik a parlamentet — ez volt az általános vélemény a parlamentek pártosodásáról a századfordulón, amikor a legkülönbözőbb irányokból szót emeltek a pártállam (Parteienstaat) ebből — állítólag — következő fellépése ellen (vö. például John Keane 1988:156 — 159); a „parlament hanyatlása” általános vitáját a Philip Norton szerkesztette kötet (1990) tartalmazza.
- 7 A törésvonalak elméletét ismerteti G. Márkus György (1991), így a magam részéről inkább a vita elemzésére törekszem.
- 8 Vö. Lipset — Rokkan 1990: 124 — 127. — Érdemes megemlíteni, hogy G. Sartori (1990) a Lipset — Rokkan hipotézist még így is arról az oldalról bírálja, hogy nem ad elég teret a politika önállóságának.
- 9 Maurizio Cotta az ECPR (European Consortium for Political Science Research) keretében a pártok keletkezésével foglalkozó munkacsoport vezetőjeként a legutóbbi kongresszusra (Essex, 1991. március) írott, *Transitions to Democracy and the Building of the New Party Systems. The East European Cases in Comparative Perspective* című paperjében fogalmazta meg az alábbiakban ismertetendő hipotézist.
- 10 A háromgenerációs modellt illetően lásd Ágh (1990). Judy Batt szerint (1991:55) a mozgalom-párt a politikai szervezet átmeneti formája, mint a Szolidaritás és a Polgári Fórum, amelynek

- „alapvető jellemzője a széles koalíciós forma, a bizonytalan, nem- vagy anti-ideológikus és szigorúan moralisztikus program és az egész belső szervezeti struktúra informális jellege”. (Vö. még Ellen Comisso 1991.)
- 11 Lásd Otto Kirchheimer *The Cathc-all Party* c. írását (in P. Mair 1990), amely ebben a tekintetben klasszikus mű, hiszen itt vezette be a kifejezést és írta le a modern dezideológizálódó nagypártokat a német és egyéb európai példán. Kirchheimer a „tömeges integrációt” mint tendenciát mutatja be, azaz ez sohasem válik teljes-kirekesztőleges állásponttá, össznemzeti párt pretenziójává, csak erőteljes nyitásként érvényesül a közép felé. Nagyon fontos a magyar pártrendszer értékeléséhez Kirchheimernek az a megállapítása is, hogy ha egy párt elkezdi ezt a tömeges integrációt a tendencia hatása alól, a pártrendszer kompetitívitása miatt, más pártok sem vonhatják ki magukat.
- 12 A sokat emlegetett spanyol párhuzam mellett szó sem esik a portugál fejlődésről, pedig lehetséges, hogy bizonyos vonatkozásokban, például a pártrendszer tekintetében ez áll közelebb a magyar, vagy akár a közép-európai fejlődéshez (vö. Gladdish (1990).
- 13 A Patrick Keatinge szerkesztésében megjelent kötet (1991) tárgyalja az újonnan belépő országok politikai transzformációjának kérdését is. S. Verney és Th. Coulombis (1991) tanulmánya nagyon markáns vonásokkal mutatja be, hogy milyen direkt és erőteljes — szinte brutális — hatást gyakorolt az Európai Közösség a görög belpolitikai fejlődésre, különösen a pártrendszer átalakulására. De az idézett kötetek bővelkednek olyan tanulmányokban is, amelyek a külső erőcentrum némileg közvettebb hatását ábrázolják a többi dél-európai ország fejlődésére az európai integráció során.
- 14 Az új kurzus és az új rendszer ellentmondását illetően vö. Ágh Attila (1991c; 1991d), az ellenzéki szerepkört illetően Szarvas László (1991) és Ilonszki Gabriella (1991a; 1991b) írásait.
- 15 Schlett István nagyon meggyőzően mutatja be az MSZMP példáján, hogyan szervez a hatalom állampártot magának, s hogyan omlik össze ez az (ál)párt magának a hatalomnak az erőzójával, így az állampárt mindig szükségképpen álpárt is (Schlett 1990). A legújabb kutatások egyébként széles empirikus anyagon megerősítik, hogy a törésvonalakra épülő pártrendszerek, illetve az ilyen pártok szavazóbázisa a legstabilabb Nyugat-Európában (vö. Richardson 1991). Ez hozzá segíthet ahhoz, hogy választ találjunk arra, miért olyan nagy a magyar választók volatilitása, hiszen a pártok még kevésbé kötődnek a nagy törésvonalakhoz. Megjegyezzük — ugyancsak a hazai vitákhoz kapcsolódva —, hogy a fenti folyóirat ugyanazon számában közli K. L. Remmer tanulmányát (1991), amelyben a szerző gazdagon dokumentálva bizonyítja, hogy a gazdasági válság az új demokráciák esetében nem vezet szükségképpen a demokrácia összeomlásához, hanem kikényszerítheti a politikai elit reagálását és a strukturális átalakulást is.
- 16 A politikai makro- és mezoszféra viszonyának klasszikus megfogalmazását adja Suzanne D. Berger (1981:9) az általa szerkesztett kötet bevezetésében: „Az érdekcsoportok meghatározó sajátossága, hogy artikulálják az igényeket és a szükségleteket, s beviszik a politikai folyamatba. A legfejlettebb politikai rendszerekben a munkamegosztás az érdekcsoportok, a pártok és a kormányzat között a következő: az érdekcsoportok beviszik a 'pragmatikusan sajátos' érdekeket a pártokba, a pártok összegezik ezeket a követeléseket, általános programokba integrálják őket és támogatást mobilizálnak az általános program számára; a parlament és a bürokráciák viszont ágazati politikákká és törvényekké alakítják ezeket a követeléseket, s végrehajítják a politikákat és a törvényeket. Ahogy Ehrmann megfogalmazza, 'a politikai párt középen áll az érdekcsoportok összegezetlen követelései és a parlamenti-hivatali központi döntéshozatal között'. Minél fejlettebb egy politikai rendszer, annál kevésbé differenciáltak ezek a funkciók, tehát világos, hogy a politikai fejlődés ezen funkciók specializálódása irányában vezet.”
- 17 A cseh — szlovák pártrendszernek alig létezik releváns feldolgozása, a lengyel Szolidaritás történetéről és természetéről persze hatalmas szakirodalom van, lásd legutóbb Bartłomiej Kaminski művét különösen a könyv *The Legacy of Solidary* című alfejezetét (1991:138 — 146).

HIVATKOZÁSOK

- Ágh Attila 1990. A pártosodás éve: válságok és szerveződéses. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Aula-OMIKK.
- 1991a. A politikai átmenet társadalmi szereplői. *Társadalom és Gazdaság, Aula*, 1.
- 1991b. A parlament szerepe a demokratikus átmenetben. In: *Demokratikus átmenetek. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 1991.
- 1991c. A teremtő káosz. *Társadalmi Szemle*, 10.
- 1991d. A demokratikus átmenet első éve. *Aula*, 3.
- 1992. A szervezett csoportok színrelépése és a közpolitika kialakulása. *Mozgó Világ*, 4.
- Batt, Judy 1991. *East-Central Europe from Reform to Transformation*. London: Pinter Publishers.
- Berger, Suzanne D. (ed.) 1981. *Organizing Interest in Western Europe, Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics*. Cambridge University Press.
- Comisso, Ellen 1991. Political Evolutions, Economic Choices. *Journal of International Affairs*, Summer.
- Gerő András 1988. *Az elsőprő kisebbség*. Gondolat.
- Gladdish, Ken 1990. Portugal: an open verdict. In: Pridham, G. (ed.) 1990.
- Ilonzki Gabriella 1991a. Pártok a parlamentben és azon túl. *Aula*, 1.
- 1991b. Magyarországi pártrendszer — nemzetközi erőviszonyok. *Aula*, 3.
- Kaminski, Bartłomiej 1991. *The Collapse of State Socialism, The Case of Poland*. Princeton University Press.
- Keane, John 1988. *Democracy and Civil Society*. London: Verso.
- Keatinge, Patrick (ed.) 1991. *Political Union*. (Studies in European Union) Dublin: Institution of European Affairs.
- Liebert, U. — M. Cotta 1990. *Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe*. London: Printer.
- Lipset, S. M. — S. Rokkan 1990. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. In: Mair, P. (ed.) 1990.
- Mair, Peter (ed.) 1990. *The West European Party System*. Oxford University Press.
- G. Márkus György 1991. Pártok és törésvonalak. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1 — 2.
- Norton, Philip (ed.) 1990. *Legislatures*. Oxford University Press.
- Pridham, Geoffrey (ed.) 1990. *Securing Democracy: Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*. London, New York: Routledge.
- (ed.) 1991. *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*. London: Leicester University Press.
- Remmer, K. L. 1991. The political impact of economic crisis in Latin America in the 1980s. *American Political Science Review*, September.
- Richardson, B. M. 1991. European Party Loyalties Revisited. *American Political Science Review*, September.
- Sartori, G. 1990. *The Sociology of Parties*. In: Mair, P. (ed.) 1990. 150 — 182.
- Schlett István 1990. Egy ál(lam)párt tündöklése és bukása. *Századvég*, 3 — 4.
- Szarvas László 1991. A parlamenti ellenzék 1990-ben. *Aula*, 1.
- Verney, S. — Th. Couloumbis 1991. State-international systems interaction and the Greek transition to democracy in the mid-1970s. In: Pridham, G. (ed.) 1991.

